

บทที่ 2

แนวความคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้ใช้แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับบทบาทความเป็นผู้นำ และตำนานอันเกี่ยวข้องกับประวัติพระนางจามเทวี ทั้งฉบับฝ่ายวัดและฉบับฝ่ายพื้นบ้าน รวมถึงผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้นำคนอื่นๆ ผู้ศึกษาได้นำทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ดังนี้

- 2.1 ทฤษฎีหรือแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
- 2.2 การศึกษาตำนานพระนางจามเทวี
- 2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ทฤษฎีหรือแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

2.1.1 มูลเหตุที่ทำให้เกิดผู้นำ

นักวิชาการที่ให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับมูลเหตุที่ทำให้เกิดผู้นำ ตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบัน ได้สรุปแนวทางการศึกษาเป็น 2 แนวคิด คือ

1. แนวคิดที่เน้นลักษณะต่างๆ ของผู้นำ (traits school)

ทัศนะนี้ให้ความสำคัญกับลักษณะพิเศษบางประการของผู้นำ ที่แตกต่างจากคนทั่วไป เช่น การพูดถึง “นรลักษณ์ศาสตร์” ของอินเดีย หรือ “โหงวเฮ้ง” ของจีน เป็นต้น ทัศนะเหล่านี้ใช้เพียงจะพบในอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น ในอารยธรรมตะวันตกเราก็พบเช่นกัน **Herodotus** (2526) นักปราชญ์ชาวกรีกที่สำคัญผู้หนึ่ง เชื่อว่า บุคคลสำคัญ คือบุคคลที่มีลักษณะพิเศษ มีบทบาทสำคัญยิ่งในการบังคับเหตุการณ์ และความเป็นไปต่างๆ ของสังคม

นักวิชาการตะวันตกเรียกแนวคิดเหล่านี้ในหลายชื่อด้วยกัน เช่น “ทฤษฎีบุรุษผู้ยิ่งใหญ่” “ทฤษฎีบุคคลสำคัญ” แต่ทั้งหมดก็เน้นไปที่ลักษณะพิเศษบางประการของผู้นำ ซึ่งจะส่งอิทธิพลต่อความเป็นไปของสังคม กล่าวคือ มูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดผู้นำ คือ บุคลิกภาพของตัวผู้นำที่ติดตัวมาแต่กำเนิดนั่นเอง

2. แนวคิดที่เน้นเรื่องสถานการณ์แห่งความเป็นผู้นำ (situational school or approach)

เนื่องจากการศึกษาลักษณะเฉพาะของผู้นำ ยังไม่มีข้อสรุปชัดเจนว่า มีลักษณะใดบ้างที่เป็นลักษณะผู้นำแบบสากล เพราะผู้นำแต่ละคนก็มีลักษณะพิเศษต่างกันไป นั่นทำให้เกิดแนวคิดเกี่ยวกับที่มาของผู้นำอีกอย่างหนึ่งซึ่งเน้นสถานการณ์มากกว่าตัวคน

หลักใหญ่ของทฤษฎีนี้มีอยู่ว่า ไม่มีใครที่เป็น “ผู้นำโดยธรรมชาติ” หรือ “ผู้นำโดยกำเนิด” (natural leader or born leader) ไม่มีบุคลิกภาพหรือลักษณะใดที่จะทำให้ใครคนใดคนหนึ่งเป็นผู้นำโดยอัตโนมัติ การเป็นผู้นำขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมเป็นกรณีๆ ไป ตัวอย่างเช่น

ขึ้นกับโครงสร้างแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกลุ่มหรือชุมชนนั้นๆ ได้แก่ การนับถือผู้มีความรู้ในกลุ่มสังคมของนักวิชาการ หรือการนับถือผู้มีความสามารถในการเจรจาต่อรองในสังคมของสหภาพกรรมกร หรือการนับถือผู้ใช้การสั่งการอย่างเฉียบขาดในสังคมของตำรวจ ทหาร หรือการนับถือผู้เล่นเป็นทีมในหมู่นักกีฬา เป็นต้น

ขึ้นกับสภาพของวัฒนธรรมในสังคมโดยทั่วไป เช่น ในสังคมไทยอาจยกย่องผู้ที่มีอาวุโส (วัยวุฒิ) แต่ในสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก อาจยกย่องผู้มีความสามารถเฉพาะทาง (specialized skills) หรือความสามารถทางเทคนิค (เน้นคุณวุฒิ)

ขึ้นกับลักษณะงานหรือภารกิจที่จะต้องทำให้ลุล่วงไป โดยในช่วงเริ่มแรกหรือระยะเวลาแห่งการบุกเบิกอาจต้องการผู้นำประเภทหนึ่ง เช่น ผู้ที่กล้าเสี่ยง หรือผู้ที่ชอบใช้อำนาจเผด็จการ แต่เมื่อภารกิจเข้าสู่สถานการณ์ปกติ เรียบร้อยดีแล้ว อาจต้องการผู้นำประเภทที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และบริหารงานโดยไม่รีบร้อนนัก หรือในระยะเวลาแห่งการกู้ชาติ ภารกิจของผู้นำก็จะเป็นอีกแบบหนึ่ง เช่น กรณีของ ชูการ์โน แต่เมื่อได้รับเอกราชแล้ว เข้าสู่ระยะแห่งการสร้างชาติหรือพัฒนาชาติ ภารกิจของผู้นำและประเภทของผู้นำจะเปลี่ยนไปเป็นอีกแบบหนึ่ง ไม่คงตัว งานเปลี่ยนผู้นำเปลี่ยน

กล่าวตามทฤษฎีนี้ ผู้นำเกิดขึ้นมาจากสภาพแวดล้อมรอบตัว ผู้นำในสถานการณ์หนึ่งย่อมไม่อาจเป็นผู้นำในอีกสถานการณ์หนึ่งได้เสมอไป

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ผู้นำก็อาจเกิดขึ้นมาได้ตามทฤษฎีทั้งสองทฤษฎี คือ เกิดจากคุณลักษณะพิเศษของตัวผู้นำเอง หรือเกิดจากสภาพแวดล้อมก็ได้ ดังเช่น Napier (1973: 136-137) ที่ได้สรุปมูลเหตุที่ทำให้เกิดผู้นำไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. ผู้นำเป็นลักษณะทางพันธุกรรม เป็นสิ่งติดตัวมาแต่กำเนิด (leadership as trait) เป็นคุณลักษณะพิเศษตามธรรมชาติ
2. ผู้นำเกิดขึ้นได้เนื่องจากตำแหน่งหน้าที่การงาน การทำงานในตำแหน่งใด ย่อมมีผู้นำในลักษณะนั้นๆ (leadership as position)

3. ผู้นำได้มาเนื่องจากสถานการณ์ทำให้เกิดขึ้น เช่น บางสถานการณ์ก็ต้องการคนที่มีคุณสมบัติแบบหนึ่ง หากผู้ใดคุณสมบัติเช่นนั้นก็พร้อมที่จะเป็นผู้นำได้ (Leadership as situation)

4. พฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่ม ทำให้เกิดความต้องการผู้นำแบบนั้นๆ ขึ้นมา ดังนั้นการที่จะมีผู้นำแบบใดก็จะขึ้นอยู่กับว่าพฤติกรรมของกลุ่มเป็นไปแบบใด (Leadership as function role of members)

การสรุปความคิดรวบยอดของ Napier สอดคล้องกับ Murry and Hendry (1958: 161-163) ที่ได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของผู้นำต่างๆ ซึ่งเขาได้สรุปไว้ดังนี้

1. ผู้นำเกิดจากคุณสมบัติที่ซ่อนอยู่ภายในของผู้นำแต่ละคน (Leadership as trait within individual leader)

2. ผู้นำขึ้นอยู่กับโครงสร้างของกลุ่มมากกว่าแต่ละบุคคล ทั้งนี้จะถูกกำหนดโดยผลรวมของทัศนคติ ความต้องการของกลุ่ม และผู้นำไม่สามารถแยกออกจากกลุ่มได้ ถ้าไม่มีกลุ่มก็ไม่มีผู้นำ ถ้ากลุ่มขาดผู้นำ กลุ่มนั้นก็ยากที่จะเจริญก้าวหน้า

3. ผู้นำตามสถานการณ์ (Leadership as a function of situation) เช่น สถานการณ์ที่กลุ่มกำลังเผชิญหน้าก่อให้เกิดผู้นำขึ้นได้ เป็นต้น

2.1.2 ความหมายของผู้นำ

ไม่ว่าผู้นำจะเกิดขึ้นจากคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตนหรือเกิดจากสถานการณ์ก็ตาม เมื่อก้าวขึ้นเป็นผู้นำแล้ว คนเหล่านั้นมีภารกิจสำคัญที่จะต้องนำพาสมาชิกในกลุ่มไปให้ถึงเป้าหมายให้ได้ ดังนั้น Gouldner (1950: 215) จึงเชื่อว่าผู้นำ เป็นบุคคลที่มีอำนาจในการบงการ หรือควบคุมให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม โดยทำให้เขาเหล่านั้นเชื่อว่า มีพันธะทางจิตใจที่จะต้องปฏิบัติตามผู้นำ เช่นเดียวกับ Tead (1935: 36) ที่เชื่อว่า พันธกิจของผู้นำ มีอิทธิพลชักนำให้สมาชิกของกลุ่ม หรือผู้ร่วมงานยอมรับนับถือ และร่วมมือดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งไปสู่เป้าหมายที่พึงปรารถนา โดยที่ทุกคนมีความรู้สึกพึงพอใจ สอดคล้องกับความคิดของ Huse (1978: 227) ที่เชื่อว่า ผู้นำเป็นผู้ที่สามารถในการชักจูงให้คนอื่นทำงานจนสำเร็จตามต้องการ หรือ Bell, Edwards and Harrison (1969: 112) เชื้อไปในทิศทางเดียวกันว่า ผู้นำคือผู้ที่อยู่ในอำนาจ หรืออยู่ในตำแหน่งที่ได้กำหนดให้เป็นผู้นำ และมีอิทธิพลในการจัดสรร รวมทั้งจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่างๆ มากกว่าคนอื่นในชุมชนนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งของตนเองและของสมาชิกชุมชน เช่นเดียวกับแนวคิด Burby (1972: 43) ที่ว่า ผู้นำคือบุคคลที่สามารถชักจูงคนอื่นให้ปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเอง สามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่างๆ ลงได้ และนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

ทั้งนี้ Stogdill (1974: 65-66) ได้สรุปเกี่ยวกับความหมายของผู้นำไว้ที่น่าสนใจว่า

1. ผู้นำต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ถ้าหากว่าปราศจากผู้ตามหรือผู้ใต้บังคับบัญชาแล้ว ก็จะไม่มีการนำ
2. ผู้นำเป็นผู้จัดสรรอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในกลุ่ม กล่าวคือ ผู้นำสามารถสั่งการสมาชิกในกลุ่มได้ แต่สมาชิกของกลุ่มไม่สามารถสั่งการกิจกรรมของผู้นำได้
3. ผู้นำสามารถใช้อิทธิพลที่ตนมีกับผู้ตามหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้ นอกเหนือไปจากการสั่งการตามอำนาจหน้าที่

ส่วน บุญทัน ดอกไธสง (2535: 266) ได้สรุปเกี่ยวกับผู้นำไว้ว่า เพื่อที่จะให้งานบรรลุจุดประสงค์ ผู้นำต้องเป็นผู้มีอิทธิพลต่อกลุ่มชน เป็นทั้งผู้นำและผู้แนะนำ และไม่เพียงแต่ยืนอยู่เบื้องหลังกลุ่มที่คอยแต่วางแผน และผลักดันเท่านั้น แต่ผู้นำจะต้องยืนอยู่ข้างหน้ากลุ่ม และนำกลุ่มปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายให้ได้

สรุปได้ว่า ผู้นำจะต้องเป็นแกนกลาง หรือเป็นหัวใจของการทำงานทุกอย่าง มีความสามารถโดยสมบูรณ์ในการที่จะชี้แนะหรือแนะนำ สั่งหรือช่วยอำนวยความสะดวก รวมทั้งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น เป็นผู้ใช้เครื่องมือในการดำเนินการ และเป็นผู้กระตุ้นความพยายามให้เกิดการประสานงานกัน ให้มุ่งไปสู่เป้าหมายที่ได้กำหนดเอาไว้ได้

2.1.3 ลักษณะของผู้นำ

ในการศึกษาเรื่องผู้นำ มีผู้ทำการศึกษาลักษณะต่างๆ ของผู้นำไว้มากมาย เช่น Davis (1972: 103-104) สรุปผลการศึกษาของเขาว่า ผู้นำที่ดีต้องเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยลักษณะดังนี้

1. มีความฉลาดหลักแหลม (intelligence) ได้แก่ ความสามารถในการจงใจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความสมานฉันท์ในการปฏิบัติงาน ซึ่งจะต้องอาศัยความชำนาญในการสื่อสาร (communication) เป็นส่วนประกอบ
2. ความเป็นผู้ใหญ่และมีใจกว้าง จะต้องไม่เป็นผู้โลเล มีความเชื่อมั่นในตนเองและยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นผู้มีทัศนคติที่กว้าง สนใจในสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป
3. มีพลังใจและปรารถนาที่จะบรรลุความสำเร็จ เพื่อที่จะเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป ในการนี้จะต้องมีเป้าหมายในชีวิตที่ก้าวหน้าและจะต้องผลักดันตนเองไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ และเมื่อบรรลุถึงเป้าหมายระดับหนึ่งแล้ว จะต้องสร้างเป้าหมายระดับต่อไป เพื่อยกระดับความสำเร็จให้สูงยิ่งขึ้น
4. มีทัศนคติในด้านมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งผู้นำจะต้องถือว่าความสำเร็จของงานขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนผู้ร่วมงานทุกระดับ ผู้นำจะต้องไม่หมกมัวอยู่

เฉพาะงาน แต่ควรจะออกมาคบหาสมาคมกับบุคคลทั่วไปให้มากและจะต้องมีทัศนคติอันดีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา โดยยอมรับความมีศักดิ์ศรีของผู้ใต้บังคับบัญชา และเพื่อนร่วมงาน

ส่วน Krause (1997: 5-6) ได้กล่าวถึง ลักษณะแห่งการเป็นผู้นำในอุดมคติ ที่เขาเรียกรวมๆ กันว่า SPARKLE ประกอบด้วย

1. มีระเบียบวินัยในตนเอง (self-discipline)
2. มีเป้าหมาย (purpose)
3. มีความสำเร็จ (accomplishment)
4. มีความรับผิดชอบ (responsibility)
5. มีภาวะผู้นำ (leadership)

ส่วน Tead เน้นว่าลักษณะผู้นำ ควรประกอบไปด้วย (1935: 83)

1. จินตนาการ
2. เห็นการณ์ไกล
3. รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว
4. มีความสามารถรอบตัว
5. รู้จักเหนี่ยวรั้งตัวเองไม่ให้ทำอะไร โดยวู่วามหรือโดยไร้เหตุผล

ส่วน Huse and Bowditch (1973: 27-28) มองว่าผู้นำในอนาคต อาจต้องมีคุณลักษณะบางประการ ดังนี้

1. มีความสามารถที่จะแก้ไขความขัดแย้งและความเปลี่ยนแปลง
2. มีการศึกษาและทัศนคติที่กว้างไกล
3. มีความอดกลั้นต่อความกำกวม
4. มีทักษะในการวินิจฉัยปัญหา
5. จะต้องบริหารงานในสภาพแวดล้อมที่กว้างขวางกว่าเดิม
6. มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับระบบค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป

จิโรช วิระชัย (2538: 341) ให้ทัศนะเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำเอาไว้ว่า ผู้นำต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือ มีพลังทางร่างกาย มีประสาทดี มีจิตมุ่งมั่น มีความกระตือรือร้น มีอัธยาศัยไมตรีต่อคนทั่วไป มีความสามารถในการสอนผู้อื่น และมีความสามารถที่จะทำให้ผู้อื่นมีศรัทธาในตนเองได้

2.1.4 ประเภทของผู้นำ

Weber (1947: 328-330) ได้แบ่งลักษณะผู้นำตามที่ได้รับอำนาจไว้ 3 ประเภท คือ

1. ผู้นำแบบประเพณีนิยมหรือธรรมเนียมอำนาจ (traditional) เป็นผู้นำที่พยายามทำตนให้ควรแก่การเคารพนับถือตามตำแหน่ง และอำนาจหน้าที่ที่ได้รับ โดยให้ความเห็นอกเห็นใจและความเป็นกันเองแก่ทุกคน เป็นการยึดถือประเพณีเก่า มีการเคารพในแบบครอบครัว หรือวงศาตนาญาติ มีการให้เกียรติ และอำนาจแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้มีบทบาททางศาสนา หรือผู้มีวรรณะสูง มักพบในสังคมเกษตรกรรม

2. ผู้นำแบบบารมีหรือบารมีชน (charismatic) เป็นผู้นำที่มีได้ใช้อำนาจตามตำแหน่งหน้าที่ที่ตนมีอยู่เป็นเครื่องมือในการบริหาร แต่กลับใช้ศิลปะของการเป็นผู้นำ ก่อให้เกิดความศรัทธาจากผู้ที่บังคับบัญชา ช่วยให้เกิดความเห็นอกเห็นใจตามมา ผู้นำประเภทนี้จะมุ่งสร้างมนุษยสัมพันธ์ในผู้ร่วมงาน ก่อให้เกิดความเคารพนับถือ และมีผลผลักดันให้ผู้ปฏิบัติงานทำงานด้วยความเต็มใจ

3. ผู้นำแบบตรรกะนิติบัญญัติ (rational-legal) มักถืออำนาจที่ได้รับตามกฎหมายเป็นหลัก ใช้อำนาจที่ตนมีอยู่ทำทุกอย่างที่ตนพอใจ โดยไม่มีการยึดหยุ่น มีการกำหนดกฎเกณฑ์การวางระเบียบ หรือการวางแผนเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นสากล ได้แก่ ผู้มีอำนาจหน้าที่หรือตามกฎหมาย เช่น ตำรวจจราจร พนักงานไปรษณีย์โทรเลข เป็นต้น

นอกจาก Weber แล้ว Likert (1967: 56) ยังได้จัดกลุ่มผู้นำไว้ 4 กลุ่ม ตามลักษณะการใช้ อำนาจ และขอบเขตการให้ลูกน้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหาร ได้แก่

1. ผู้นำแบบใช้พระเดช (exploitative-authoritative) เป็นผู้นำแบบเผด็จการ ใช้อำนาจตามความเห็นของตนเองอย่างเต็มที่ นิยมใช้การลงโทษมากกว่าการให้รางวัล

2. ผู้นำแบบใช้พระคุณ (benevolent-authoritative) เป็นผู้นำที่ยังรวบอำนาจไว้ที่ตนเอง คือ ใช้อำนาจสั่งการ แต่ขณะเดียวกันก็มีการให้รางวัลเป็นการจูงใจ ใช้ศิลปะในการบริหารมากกว่าแบบแรก

3. ผู้นำที่ใช้ที่ปรึกษา (consultative system) มีการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และเสนอความคิดเห็นต่างๆ ได้ ซึ่งผู้นำจะให้ความสนใจต่อข้อเสนอต่างๆ แต่จะเป็นผู้ทำการตัดสินใจในขั้นสุดท้าย

4. ผู้นำที่ใช้ระบบร่วมแรงร่วมใจ (participative system) ผู้นำจะใช้อำนาจอย่างเป็นทางการ น้อยมาก เพราะเป็นบุคคลที่เชื่อในความสามารถของผู้ร่วมงาน จะเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการบริหาร ตลอดจนการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้งกำหนดเป้าหมาย วิธีการทำงานและการประเมินผลงาน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมี White and Lippit (1953: 385-386) ที่ได้จัดกลุ่มพฤติกรรมของผู้นำไว้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ผู้นำแบบอัตตนิยม (autocratic style) เป็นผู้นำที่ถืออำนาจเป็นใหญ่ มีลักษณะถือตัว เชื้อมั่นในตนเองมาก บริหารงานและกำหนดนโยบายโดยใช้อารมณ์ และอำนาจวางท่าใหญ่โต ไม่ให้เกียรติคนอื่น เน้นสมรรถภาพการทำงานของตนเอง และต้องการขยายอำนาจของตนเอง ออกไปในทุกวิถีทาง

2. ผู้นำแบบเสรีนิยม (laissez-faire leaders) เป็นผู้นำที่ใช้อำนาจในการควบคุมการบริหาร แต่น้อย บรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาต่างก็มีเสรีที่จะวินิจฉัยการปฏิบัติงานหรือระบบการจัดงาน ไม่คำนึงถึงหลักการ หรือกฎเกณฑ์เท่าใด การกำหนดนโยบายไม่มีความแน่นอน ขาดความริเริ่ม และไม่มีประสิทธิภาพ เพื่อหาแนวทางแก้ไขแต่อย่างใด

3. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (democratic leaders) ถือว่าเป็นแบบผู้นำที่ดีที่สุด ดูแลอำนวยความสะดวกในการบริหารงานมากที่สุด เป็นการบริหารงานโดยยึดถือความคิดเห็นของกลุ่มเป็นสำคัญจะดำเนินการในสิ่งใดก็มักจะกระทำไปในนามของกลุ่ม เพราะต้องการความร่วมมือร่วมใจจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย การบริหารเน้นหนักในรูปของการวินิจฉัยเลือกวิธีที่จะทำให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติงาน ซึ่งจะเป็นไปในลักษณะของการร่วมมือประสานงานกันอย่างจริงจัง

ส่วน Bell (อ้างถึงใน จิตร โชค วีระชัย, 2538: 350-351) แบ่งผู้นำออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. ผู้นำโดยตำแหน่งหรือผู้นำอย่างเป็นทางการ (positional or formal leadership) ผู้นำประเภทนี้เป็นผู้นำเพราะตำแหน่งที่ครองอยู่ ทั้งนี้การได้รับตำแหน่งมานั้นมีทั้งจากการรับเลือกตั้งหรือการแต่งตั้ง

2. ผู้นำโดยชื่อเสียงหรือโดยการยกย่อง (reputational or nominal leadership) ผู้นำประเภทนี้สามารถระบุดูตัวได้ โดยใช้วิธีสอบถามว่าใครเป็นผู้มีอิทธิพลมากที่สุดในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง การสอบถามอาจเจาะจงเฉพาะบุคคลบางคน ที่คาดว่าทราบเรื่องความเป็นไปในท้องถิ่นหรือชุมชนดี หากสอบถามจากบุคคลจำนวนมาก ต้องใช้วิธีการสุ่มตัวอย่าง

3. ผู้นำโดยบทบาทในสังคม ได้แก่ ผู้มีบทบาทในฐานะเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับการหาเสียงเลือกตั้ง ผู้ที่เป็นที่ปรึกษาในกิจกรรม ผู้สนใจช่วยดำเนินงานของหมู่คณะ หรือเป็นผู้มีบทบาทองค์กรชุมชน ชมรมต่างๆ

4. ผู้นำโดยอิทธิพลส่วนตัวหรือการเป็นผู้นำทางความเห็น (personal influence) เช่น ผู้มีบทบาทในการชักนำให้ผู้อื่นมีความเห็นคล้อยตามอิทธิพลของผู้นำ ทั้งนี้ผู้นำทางความเห็นมักไม่เป็นผู้ในทุกรื่อง แต่มักแยกเป็นเรื่องราวๆ ไป เช่นบางคนอาจเป็นผู้นำทางแฟชั่น บางคนอาจเป็นผู้นำทางความเห็นเชิงการเมือง หรือบางคนอาจเป็นผู้นำในเรื่องว่าควรคุณภาพยนตร์เรื่องใด หรือรายการโทรทัศน์รายการใด เป็นต้น

5. ผู้นำประเภทที่มีบทบาทในการวินิจฉัยสั่งการ หรือผู้ที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ (decision making of event analysis approach) การที่จะทราบว่าใครเป็นผู้นำประเภทนี้ กระทำได้โดยการสืบสวนเรื่องราวว่าการตัดสินใจหรือนโยบายในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร โดยมุ่งที่ผู้ปฏิบัติการ หรือผู้ตัดสินใจเรื่องนั้นๆ ว่าเป็นใครบ้าง

ส่วน Flippo (1968: 230-232) จำแนกผู้นำได้ 2 ประเภท คือ

1. ผู้นำประเภทนิเสธ (negative leadership) หมายถึง ผู้นำในลักษณะเผด็จการ ใช้วิธีการบริหารในทางที่ทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้ร่วมงานเกิดความเกรงกลัว จนต้องปฏิบัติตามสิ่งที่ผู้นำปรารถนา

2. ผู้นำประเภทปฏิฐาน (positive leadership) หมายถึง ผู้นำที่ใช้วิธีการในการบริหารไปในทางที่ให้ทุกคนร่วมแสดงความคิดเห็น และน้อมนำผู้ใต้บังคับบัญชาให้เห็นชอบในเหตุผลของการที่จะปฏิบัติงาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผู้นำประเภทนี้มีลักษณะประชาธิปไตย ให้เสรีภาพแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาในการแสดงความคิดเห็น การใช้อำนาจเป็นลักษณะที่มุ่งก่อให้เกิดความเลื่อมใสและศรัทธาในการปฏิบัติ โดยใช้อำนาจบาบริเป็นเครื่องมือ

2.2 การศึกษาประวัติพระนางจามเทวี

2.2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

เอกสารโบราณล้านนาที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระนางจามเทวีนั้น มีทั้งตำนานฝ่ายวัด และตำนานฝ่ายพื้นบ้าน อย่างไรก็ตาม เอกสารทั้งหมดล้วนเขียนขึ้นในภายหลัง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ไม่มีเล่มใดบันทึกเหตุการณ์ทันรัชสมัยพระนางจามเทวี

ตำนานฝ่ายวัด คือ เอกสารที่พระภิกษุเป็นผู้รจนาขึ้น เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาบนแผ่นดินล้านนาและอาณาบริเวณใกล้เคียงเป็นด้านหลัก เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในวงกว้าง ได้แก่ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ฯ และตำนานพระธาตุลำปางหลวง

ตำนานมูลศาสนา เป็นเอกสารโบราณที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2480 ฉบับล่าสุดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ วัดสวนดอก ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2544 เนื่องในโอกาสพระอมรเทวี (วรรณเจมจารี) ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ และงานทำบุญฉลองอายุวัฒนมงคล ครบ 6 รอบ เมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2544 ณ พระวิหารหลวงวัดสวนดอก (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544, ตำนานมูลศาสนา, เชียงใหม่: หจก.อนุพงษ์การพิมพ์)

ชินกาลมาลีปกรณ์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2071 ในชื่อชินกาลมาลีณี ฉบับล่าสุดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ศรีปัญญา เมื่อ พ.ศ. 2554 พิมพ์ตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พระรัตนปัญญา, 2544, ชินกาลมาลีณี, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.)

จามเทวีวงศ์ฯ จัดพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2463 โดยหอสมุดวชิรญาณ ฉบับพิมพ์ครั้งล่าสุดโดยสำนักพิมพ์ศรีปัญญา เมื่อ พ.ศ. 2554 พิมพ์ตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พระโพธิ์รังสี, 2544, จามเทวีวงศ์ พงศาวดารหรือภูปไชย, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.)

ตำนานพระธาตุลำปางหลวง จัดพิมพ์โดยวัดพระธาตุลำปาง ล่าสุดเมื่อครั้งที่กรมศิลปากรบูรณะองค์พระธาตุเจดีย์ ได้จัดพิมพ์พร้อมบทวิเคราะห์ ในพ.ศ. 2554 (กรมศิลปากร, 2554, วัดพระธาตุลำปางหลวง บูรณะเจดีย์, เชียงใหม่: กู๊ดปรี๊น)

เนื้อหาในตำนานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันมาก ยกเว้นตำนานพระธาตุลำปางหลวงเพียงตำนานเดียว ทั้งหมดมีจุดประสงค์เพื่อนำเสนอเรื่องราวการวางรากฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนาเป็นเนื้อหาหลัก ประวัติพระนางจามเทวีเป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือทรงมีฐานะเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในภาคเหนือเป็นพระองค์แรก ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้ศึกษาได้ใช้จามเทวีวงศ์ฯเป็นตำนานหลักในการศึกษา

เรื่องราวประวัติโดยย่อเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวีในตำนานฝ่ายวัด เริ่มขึ้นภายหลังจากที่พระฤๅษีสั่งสร้างเมืองหริภุญไชยแล้ว ตำนานกลุ่มนี้มักเสนอภูมิหลังพระนางว่าเป็นธิดากรุงละโว้อันพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ ทรงเสกสมรสกับเจ้าชายรามราช และทรงพระครรภ์ 3 เดือน ก่อนที่จะเดินทางมาครองนครหริภุญไชย ภายหลังได้ประสูติราชโอรสแฝด 2 พระองค์ คือเจ้ามหันตยศ และเจ้านันตยศ โดยพระนางจามเทวีครองเมืองหริภุญไชยเพียง 7 ปีเท่านั้น

สำหรับตำนานพระธาตุลำปางหลวง ที่เน้นความสำคัญในเรื่องการประดิษฐานพระธาตุลำปางหลวง โดยมีเหตุการณ์ตอนที่เชื่อมโยงกับพระนางจามเทวี ที่กล่าวถึงการเดินทางไปกราบนมัสการพระธาตุที่นั่น

ตำนานฝ่ายพื้นบ้าน เป็นเรื่องที่เล่าสืบต่อมปากต่อปากในทำนองมุขปาฐะ (oral history) มีเนื้อหาแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละท้องถิ่น ต่อมาพระภิกษุหรือฆราวาสได้เรียบเรียงไว้ในพิสมัยโบราณ มีเนื้อหาและรายละเอียดในส่วนก่อนที่พระนางจามเทวีจะเสด็จไปครองหริภุญไชย เพิ่มเติมเข้ามาขณะที่ในตำนานฝ่ายวัดไม่มี

ฉบับที่พิมพ์เผยแพร่แล้วมี 5 ฉบับด้วยกัน ได้แก่ ฉบับพระมหาหมื่น วุฑฒินญาโณ วัดหอธรรม จังหวัดเชียงใหม่ ฉบับโบราณ ปรีวรรตและจัดพิมพ์โดยสงวน โชติสุขรัตน์ ในตำนานเมืองเหนือ ฉบับนายยุทธ เศษคำรณ ฉบับนายสุททวารีย์ สุวรรณภาษณ์ หรือฉบับพ่อฤๅษีแก้ว และ

ฉบับวัดสามเงต ผู้ศึกษาใช้ตำนานพื้นบ้านฉบับนายสุทรวารี สุวรรณภรณ์ เป็นหลักในการศึกษา เนื่องจากเป็นฉบับที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในจังหวัดลำพูน

ฉบับพระมหาหมื่น วุฑฒินาโณ วัดหอธรรม จังหวัดเชียงใหม่ แปลและเรียบเรียงโดยสงวน โชติสุขรัตน์ พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือประชุมตำนานลานนาไทย พ.ศ. 2515 (สงวน โชติสุขรัตน์, 2515, **ประชุมตำนานลานนาไทย**, กรุงเทพฯ: ป.พิสนาการพิมพ์) ปัจจุบันยังไม่มีกรพิมพ์ครั้งใหม่

ฉบับโบราณ ปริวรรตและจัดพิมพ์โดยสงวน โชติสุขรัตน์ ในตำนานเมืองเหนือ เล่ม 1 พ.ศ. 2479 ใน พ.ศ. 2508 พิมพ์ครั้งที่ 2 (สงวน โชติสุขรัตน์, 2508, **ตำนานเมืองเหนือ เล่ม 1**, พระนคร: โรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน) เป็นฉบับที่พิมพ์ก่อนตำนานฉบับพระมหาหมื่น วุฑฒินาโณ วัดหอธรรม จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันยังไม่มีกรพิมพ์ครั้งใหม่

ทั้งตำนานฉบับพระมหาหมื่น วุฑฒินาโณ วัดหอธรรม จังหวัดเชียงใหม่และฉบับโบราณ ซึ่งปริวรรตและจัดพิมพ์โดยสงวน โชติสุขรัตน์นั้น ได้รับการยอมรับเป็นหนังสืออ้างอิงสำคัญในงานเขียนเกี่ยวกับพระนางจามเทวีในปัจจุบัน ล่าสุด กิตติ วัฒนะมหาตม์ ใช้อ้างอิงในหนังสือจอมนางหริภุญไชย ซึ่งพิมพ์ใน พ.ศ. 2550

ฉบับนายยุทธ เดชคาร์ณ พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือล่องแก่งแม่น้ำปิง เมื่อ พ.ศ. 2510 ปัจจุบันยังไม่มีกรพิมพ์ครั้งใหม่ กิตติ วัฒนะมหาตม์ ใช้อ้างอิงในหนังสือ จอมนางหริภุญไชย เช่นกัน

ฉบับนายสุทรวารี สุวรรณภรณ์ หรือฉบับพ่อฤๅษีแก้ว พิมพ์ครั้งแรกฉบับสมบูรณ์เมื่อ พ.ศ. 2525 จำนวน 6,500 เล่ม โดยนายเจริญญา พึ่งแสง ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนขณะนั้น ในชื่อพระราชชีวประวัติ พระแม่เจ้าจามะเทวี บรมราชนารี ศรีสุริยวงศ์ องค์กษัตริย์ ปิ่นธานีหริภุญชัย เพื่อการระดมทุนในการจัดสร้างพระราชานุสาวรีย์ พระนางจามเทวี จังหวัดลำพูน เป็นฉบับที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในท้องถิ่นภาคเหนืออย่างมาก มีการจัดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง ล่าสุด เมื่อ พ.ศ. 2549 จัดพิมพ์อีกครั้งในชื่อจามเทวี ขัตติยนารีศรีหริภุญชัย โดยวัดมงคลเวฬุวัน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน แจกเนื่องในโอกาสทอดกฐินเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2549 (วัดมงคลเวฬุวัน, 2549, **จามเทวี ขัตติยนารีศรีหริภุญชัย**, มปท.)

ฉบับวัดสามเงต พิมพ์ครั้งแรกเป็นตอนในนิตยสารศาสตร์เหนือโลก ปัจจุบันยังไม่มีกรพิมพ์ซ้ำ ล่าสุด กิตติ วัฒนะมหาตม์ ใช้อ้างอิงในหนังสือ จอมนางหริภุญไชย ซึ่งพิมพ์ใน พ.ศ. 2550

สำหรับเนื้อหาในตำนานฉบับพื้นเมืองเหล่านี้ มีความแตกต่างกันในรายละเอียด แต่ทั้งหมดเริ่มต้นที่ชาติกำเนิดของพระนางจามเทวี ว่าเป็นชาวหริภุญไชยมาแต่เดิม ถูกเลี้ยงดูโดยฤๅษีระยะหนึ่ง ก่อนที่ฤๅษีจะส่งตัวไปยังเมืองละโว้ แล้วกษัตริย์ละโว้ทรงเลี้ยงดูพระนางในฐานะพระธิดา

ก่อนเสด็จมาครองเมืองหริภุญไชย ได้ทำสงครามร่วมกับเจ้าชายรามราชพระสวามี ต่อต้านชาวโกสัมพีที่ยกทัพมารุกรานหมายจะแย่งชิงตัวพระนาง กระทั่งฝ่ายพระนางได้รับชัยชนะ สงครามครั้งนี้ไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในตำนานฝ่ายวัดฉบับใดๆ สงครามสำคัญอีกศึกหนึ่งที่รู้จักกันดี เกิดขึ้นในสมัยเมื่อพระนางปกครองเมืองหริภุญไชยแล้ว คือสงครามกับขุนหลวงวิลังคะ หัวหน้าชาวลัวะ ซึ่งในตำนานฝ่ายวัดกล่าวไว้เพียงสั้นๆ ไม่กี่บรรทัด ต่างกับตำนานฝ่ายพื้นบ้านที่กล่าวโดยละเอียด ด้วยสำเนียงแห่งความภาคภูมิใจ

ภายหลังเมื่อพระโอรสทั้งสองเติบโตแล้ว พระนางจึงสละราชสมบัติให้โอรสองค์ที่ นามว่ามหันตยศ และสร้างเมืองเขलगค์นครบริเวณลุ่มน้ำวังให้โอรสองค์นั้นอำนวยการปกครอง จากนั้นจึงเข้าสู่ร่มเงาพุทธศาสนาในปีปลายชีวิต บ้างก็ว่าพระนางสิ้นพระชนม์ด้วยพระอาการประชวร เช่นเดียวกับตำนานฝ่ายวัด บ้างก็ว่าพระนางทรงสิ้นพระชนม์ระหว่างปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา

2.2.2 ประวัติพระนางจามเทวี (โดยสังเขป)

อย่างที่กล่าวข้างต้น ต้นกำเนิดพระนางจามเทวีปรากฏอยู่เพียงในตำนานฝ่ายพื้นบ้านเท่านั้น โดยเนื้อหาทั้งหมดแล้ว สามารถสรุปได้ว่าพระนางเป็นบุตรธิดาของคหบดีชาวหริภุญไชย นามว่า อินตา โดยนิยมเรียกว่า “เศรษฐีอินตา” อาศัยอยู่บ้านหนองคู ปัจจุบันอยู่ในตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่ออายุได้ 3 เดือน พญานกตัวหนึ่งบินเข้ามาโฉบพระวรกายถึงในบ้าน พาขึ้นไปบนท้องฟ้า เมื่อนกบินผ่านสุทวารุณีซึ่งกำลังบำเพ็ญตบะอยู่บนอุจจุตบรรพต ท่านฤๅษีจึงแผ่เมตตาจิตให้นกปล่อยพระนางเสีย ลมจึงหอบเอาพระนางไปตกกลางดงบัวใหญ่ ฤๅษีเห็นเป็นที่อัศจรรย์ จึงใช้พัดซ้อนร่างพระนางขึ้นมา และด้วยเหตุนี้จึงตั้งชื่อพระนางว่า วิ หมายถึงพัดในภาษาพื้นเมืองล้านนา

ยกเว้นตำนานฉบับวัดสามเงตที่กล่าวถึงการกำเนิดของพระนางแตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงว่า พระนามเดิมคืออุสาห์ ประสูติที่บ้านจุงจาลิง คือบ้านเกาะ (วัดเกาะกลาง) อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน บิดาชื่อหนานอินทวงศ์ (อินตาตามสำเนียงพื้นเมืองล้านนา) กับมารดาชื่อแก้วผกา หลังจากเกิดได้ไม่นาน บิดาก็เสียชีวิต และเมื่อเกิดโรคระบาดในหมู่บ้าน พี่ชายนางแก้วผกาชื่อ หนานเสละ ซึ่งมีฐานะเป็นลุงนั้น ได้พาตัวอุสาห์หนีไปยังดอยดี จังหวัดลำพูน หลังจากอธิษฐานขอให้เทวดาคุ้มครองหลานแล้ว จึงเดินต่อไปอีกระยะหนึ่ง ได้พบบัวใหญ่ในสระน้ำ หนานเสละอุ้มหลานไปวางไว้ในดงบัวนั้น แล้วเสียชีวิตลง ภายหลังฤๅษีพระโสณันโทพุทธชฎิลมาพบเข้า จึงนำไปเลี้ยงดู ให้ชื่อว่า จามเทวี

แม้ตำนานฉบับวัดสามเงตจะเขียนผิดแปลกออกไปจากตำนานฉบับอื่น แต่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกันแล้ว ยังพอเห็นเค้าโครงหลายอย่างที่เชื่อมโยงอยู่ กอปรด้วย เรื่องเกิดที่อำเภอป่าซาง

เรื่องต้องพลัดพรากจากบิดามารดา เรื่องฤกษ์ชุลีเรื่องต้องลอยคว้างอยู่กลางดอกบัว ซึ่งเรื่องราวทั้งหมดนี้มีลักษณะคล้ายนิทานหรือวรรณคดีแถบอุษาคเนย์ ที่มักผูกให้ตัวละครเอกต้องตระกล่าบากช่วงต้น แต่แล้วในช่วงหลังจากคุณงามความดีที่สั่งสมไว้ ได้ส่งผลให้กลายเป็นคนยิ่งใหญ่ มีวาสนา กลายเป็นกษัตริย์ในที่สุด

พระนางสำเร็จสรรพวิทยาการทั้งหลายเมื่ออายุได้ 13 พรรษา ฤกษ์จึงส่งพระนางไปเมืองละโว้ โดยการเนรมิตแพ ให้พระนางล่องไปตามลำน้ำปิง มีบริวารติดตามจำนวนหนึ่ง บ้างก็ว่าเป็นหมูลิงดำ (กากวานร) บ้างก็ว่าเป็นทหาร อีกทั้งฤกษ์ยังฝากหนังสือไปกราบทูลพระเจ้ากรุงละโว้ว่า กุมารีน้อยนี้จะช่วยปราบศัตรูเมืองละโว้ในภายหน้า ขณะที่ประทับอยู่ในละโว้นั้น พระนางมีพระพี่เลี้ยงคอยถวายการดูแลและสอนวิชาศิลปศาสตร์เพิ่มเติม 2 พระองค์ คือ เจ้าหญิงปทุมวดี กับเจ้าหญิงเกษวดี ซึ่งบางตำนานว่าเป็นชาวบิกษ์ใต้ (ปัตตานี หรือรัตนปุระ)

เมื่อพระนางมีพระชนมายุได้ 20 พรรษา พระเจ้ากรุงละโว้ให้หมั้นหมายกับเจ้าชายรามราชแห่งนครรามบุรี ซึ่งอยู่ใกล้กรุงลวปุระ แต่ตำนานบางฉบับว่าเป็นเจ้าชายจากเมืองทางบิกษ์ใต้ เมืองเดียวกับพระพี่เลี้ยงของพระนาง

หลังจากหมั้นไม่นาน เจ้าชายสิทธิราชแห่งนครโกสัมพี (สันนิษฐานว่าอยู่แถบอำเภอโกสัมพี จังหวัดกำแพงเพชร ในปัจจุบัน) ได้ส่งราชสาสน์พร้อมแต่งเครื่องบรรณาการมาถวายพระเจ้ากรุงลวปุระ เพื่อขอพระนางจามเทวีไปเป็นพระชายา เมื่อเจ้าชายแห่งกรุงโกสัมพีได้รับสาสน์ที่ตอบปฏิเสธ จึงลุแก่โทสะ นำกองทัพจำนวนมหาศาลหมายเข้ายึดเมืองลวปุระให้แหลกรถู

ขนาดของกองทัพที่ใหญ่โต ทำให้แม่ทัพนายกองละโว้หวาดกลัว พระนางจามเทวีจึงอาสาเป็นแม่ทัพ นำทัพจำนวนกระจัดริดเข้าต่อกรกับเจ้าชายโกสัมพี แต่ด้วยกลยุทธ์อันชาญฉลาดของพระนาง ทำให้กองทัพข้าศึกได้รับความเสียหายอย่างมาก ตอนท้ายของสงครามพระนางจามเทวีได้ออกอุบายส่งสาสน์ไปทำรบตัวต่อตัวกับเจ้าชายกรุงโกสัมพี และเป็นทีปรากฏในเวลาต่อมาถึงชัยชนะของพระนาง ส่วนผู้แพ้ได้ทำอัตวินิบาตกรรมด้วยความอับอาย เพราะพ่ายแพ้ผู้หญิงที่ตนรัก พระนางจามเทวีได้สั่งให้สร้างวัดและศาลาหลายหลังบริเวณสมรภูมิลรบ แล้วเปลี่ยนชื่อจากสุวรรณบรรพตเป็นวังเจ้า ตามนิมิตที่มีเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ที่เข้าร่วมทัพโกสัมพีตายเป็นจำนวนมาก เสร็จศึกสงครามแล้ว พระนางจามเทวีจึงได้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายรามราชตามราชประเพณี

สำหรับเรื่องจามเทวีในตำนานฝ่ายวัด เริ่มดำเนินเรื่องจากมูลเหตุแห่งการสร้างเมืองหริภุญไชยของฤกษ์ ไม่กล่าวถึงชาติกำเนิดและสงครามโกสัมพีเลย เมื่อฤกษ์สร้างเมืองเสร็จแล้ว จึงแต่งทูตชื้ออวียะเชษฐกษัตริย์และเครื่องราชบรรณาการพร้อมบริวารอีก 500 คน มีสุกทันตฤกษ์เป็นผู้นำเดินทางไปขอพระนางจามเทวีให้มาเสวยราชย์ เป็นปฐมกษัตริย์เมืองหริภุญไชย

เมื่อพระนางรับคำขอ พระเจ้ากรุงละโว้จึงอภิเษกพระนางจามเทวีเป็นกษัตริย์ จากนั้นพระราชทานทรัพย์ ข้าราชการบริวารตามเสด็จจำนวนมาก รวมทั้งพระภิกษุ พราหมณ์ ผู้เชี่ยวชาญในศิลปวิทยาการต่างๆ เช่น ช่างแกะสลัก ช่างแก้วแหวน หมอโหรา หมอยา ช่างเงิน ช่างทอง เป็นต้น จำนวนรวม 15 หมู่ช่าง หมู่ช่างละ 500 คน รวมทั้งสิ้น 7,500 ชีวิต

พระนางออกเดินทางขณะกำลังทรงพระครรภ์ได้ 3 เดือน พร้อมอัญเชิญพระเสด็จคมนตรีหรือพระแก้วขาว กับพระรอดหลวงไปเมืองหริภุญไชยด้วย

ส่วนพระสวามีนั่น ตำนานบางฉบับว่าขึ้นเป็นอุปราชเมืองละโว้ บางฉบับว่าออกบวชเสียก่อนที่ทางหริภุญไชยจะส่งสาสน์มาทูลเชิญ จึงไม่ได้เสด็จไปด้วย

การเดินทางครั้งนี้ พระนางจามเทวีเสด็จโดยชลมารค กินเวลายาวนานกว่า 7 เดือน โดยหยุดพักตำบลต่างๆ ตามรายทาง กระทั่งถึงเมืองสอด รอยต่อเมืองตาก สุโขทัยใหม่ ก่อนจะเข้าเขตหริภุญไชย พระนางได้ยิงธนูเล็งทลายหาสถานที่สถาปนาเมืองขนาดเล็กขึ้น เพื่อเป็นที่หยุดพัก ตั้งชื่อเมืองว่า รมยคาม รู้จักกันในภายหลังว่า บ้านระมัก จากนั้นสุกทันตฤณีและนายควิยะจึงได้เดินทางล่วงหน้ากลับไปยังเมืองหริภุญไชยก่อนเพื่อแจ้งข่าว

พบว่ารายละเอียดของกระบวนการเสด็จทางชลมารคของพระนางจามเทวีนี้ นอกจากจะมีปรากฏอยู่ในตำนานฝ่ายพื้นบ้านทุกฉบับแล้ว ในส่วนของตำนานฝ่ายวัดนั้น ยังปรากฏอยู่ในตำนานมูลศาสนิกอีกด้วย แม้ว่าชินกาลมาลีปกรณ์ กับจามเทวีวงศ์ฯ จะไม่มีการกล่าวถึงแต่อย่างใด

เมื่อพระนางขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์หริภุญไชยแล้ว 7 วัน พระนางก็ประสูติพระโอรสแฝด 2 พระองค์ นามว่าพระมหันตยศ กับพระอนันตยศ ไม่นานหลังจากประสูติ พระนางได้ช้างมงคลตัวประเสริฐสำหรับใช้ในการสงครามเป็นช้างคู่บุญบารมี คือช้างผู้กำงาเขียว

ในขณะนั้น ขุนหลวงวิลังคะ ผู้นำชาวลัวะอยู่ที่ดินคอยสุเทพ ได้ยินกิตติศัพท์ความงดงามของพระนางจามเทวี จึงส่งทูตพร้อมเครื่องบรรณาการมาถวาย ทูลเชิญพระนางเสด็จไปเป็นมเหสีแห่งระมิงค์นคร พระนางปฏิเสธ ขุนหลวงวิลังคะส่งทูตมาเกลี้ยกล่อมอีกครั้ง พระนางใช้อุบายบอกให้รอก่อน ด้วยเหตุผลว่าเพิ่งประสูติกาลพระโอรส เพื่อจัดเตรียมกองทัพ บางตำนานว่าขุนหลวงวิลังคะรอกอย พระนางนานถึง 7 ปี จึงตัดสินใจยกทัพเข้าล้อมเมืองหริภุญไชยหมายชิงตัวพระนาง

พระนางจามเทวีได้ให้พระโอรสทั้งสองขี่ช้างผู้กำงาเขียวนำทัพออกศึก ด้วยฤทธิ์ของช้างมงคล ทำให้ชาวลัวะหมดกำลัง หน้ามืดตามัว ไม่สามารถต่อสู้ได้ ทิ้งอาวุธหนีเอาตัวรอดกันหมดสถานที่แห่งนั้นจึงได้ชื่อว่าลัวะวางในเวลาต่อมา ในตำนานจามเทวีวงศ์ฯขยายความเกี่ยวกับการสงครามครั้งนี้ว่า โอรสทั้งสองได้พระธิดาขุนหลวงวิลังคะเป็นชายอีกด้วย

ทว่าเรื่องสงครามกับขุนหลวงวิลังคะที่ชาวเมืองลำพูนรับรู้ นั้น เป็นไปในอีกลักษณะหนึ่งซึ่งปรากฏอยู่ในตำนานฝ่ายพื้นบ้านบางฉบับ โดยเล่ากันว่า ภายหลังเมื่อพระนางปฏิเสธ ขุนหลวง

วิลังคะจึงยกกองทัพมาประชิดเมือง พระนางดำริขึ้นว่า หากรบกัน บ้านเมืองคงพังแน่ จึงออกอุบายให้ขุนหลวงวิลังคะพุ่งสะเหน้า (เส้า) จากคอยปุย หากสะเหน้ามาตกกลางเมืองหรือถูกไชยได้ พระนางก็จักตกลงเป็นมเหสี

ด้วยอาคมของขุนหลวงวิลังคะ ทำให้พระองค์พุ่งสะเหน้าจากคอยปุย (บ้างฉบับว่าเป็นคอยปุย) มาตกบริเวณหน้าเมืองหรือถูกไชยในครั้งแรก ที่นั่นจึงเรียกหนองสะเหน้าในภายหลัง พระนางจามเทวีเกิดหวั่นพระทัย ว่าหากขุนหลวงวิลังคะพุ่งสะเหน้าครั้งที่ 2 และ 3 สะเหน้าอาจตกลงกลางเมืองก็ได้ จึงคิดทำลายอาคมของขุนหลวงวิลังคะ โดยนำผ้าชิ้น (ผ้าถุง) มาดัดเย็บเป็นหมวก ตกแต่งด้วยทองเป็นอย่างดี ส่งไปให้ขุนหลวงวิลังคะ ปรากฏว่าเมื่อขุนหลวงวิลังคะสวมใส่หมวกชิ้น การพุ่งสะเหน้าครั้งถัดไป ก็ยิ่งไกลห่างออกจากเมืองทุกที เมื่อรู้ตัวว่าหลงกลพระนางจามเทวี จึงยกทัพมาล้อมเมืองหรือถูกไชย ทว่าก็พ่ายแพ้ให้แก่โอรสทั้งสองของพระนาง

ตำนานมูลศาสนาและจามเทวีวงศ์ระบุว่า เมื่อพระมหันตยศมีพระชนม์มายุ 7 พรรษา จึงขึ้นครองหรือถูกไชยแทนพระนางจามเทวี พระอนันตยศเป็นอุปราชของเมือง จากนั้นพระนางจึงโปรดฯ ให้สร้างวัดขึ้น 4 มุมเมือง ได้แก่ วัดอรุณญิกกรมการาม ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดอาพัทธาราม ทางทิศเหนือ วัดมหาวนาราม ทางทิศตะวันตก วัดมหาธาตาราม ทางทิศใต้ นอกจากนี้พระนางยังทรงสร้างวัดพระธาตุคอยคำ (บริเวณตำบลแม่เหียะ) และวัดพระธาตุคอยน้อย อำเภอคอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่อีกด้วย

วันหนึ่ง พระอุปราชอนันตยศทรงปรารภกับพระนางจามเทวีเชิงน้อยใจว่า พระองค์กับพระเชษฐาเกิดก่อนหลังกันไม่กี่เวลา พระองค์ก็ควรได้ครองเมืองบ้าง พระนางจามเทวีจึงให้จัดเครื่องบูชาสักการะ ส่งทูตไปยังสำนักพระฤๅษีวาสุเทพ และฤๅษีสุกทันต์ เพื่อแจ้งความประสงค์ของโอรสองค์น้องให้ทราบ พระฤๅษีทั้งสองให้ไปขอความช่วยเหลือจากพุทธชฎิลที่ชูหบรรพต (คอยไซ) จากนั้นจึงไปพบสุพรหมฤๅษี (ฤๅษีมหาพรหม) ซึ่งบำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาสองยอด โดย ณ ที่นั่นจะมีพรานป่าคนหนึ่งชื่อ เขลางค์ เป็นผู้นำทางไปพบมหาพรหมฤๅษี

ครั้นมหาพรหมฤๅษีทราบความแล้ว จึงพาเจ้านันตยศลงจากภูเขาสองยอดตรงไปยังภูเขาเขลางค์เพื่อสร้างเมือง ให้ชื่อว่า “นครเขลางค์” ตามชื่อภูเขาและนายพรานเขลางค์ผู้เป็นมักคุเทศก์ เจ้านันตยศได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งนครเขลางค์ในเวลาต่อมา

ไม่นานจากนั้น เจ้านันตยศทรงระลึกถึงพระมารดาจึงให้อำมาตย์ไปทูลเชิญพระนางจามเทวีรับคำทูล เสด็จมาประทับเขลางค์นคร สุพรหมฤๅษีจึงเนรมิตเมืองอีกเมืองหนึ่งบนเนินอันช้อยมาตามแนวเขลางค์นคร มีปราสาทราชมณเฑียรและบ้านเรือนพร้อมสรรพ เรียกว่า อาลัมพางค์นคร ภายหลังเจ้านันตยศเสด็จมาประทับที่อาลัมพางค์นคร ให้พระนางจามเทวีปกครองเมืองเขลางค์นครแทน

3 ปีต่อมาเมื่อพระนางมีพระราชประสงค์จะเสด็จกลับหริภุญไชย เจ้าอนันตยศก็กราบทูล อ้อนวอนให้พระนางจามเทวีอยู่ต่ออีก พระนางจามเทวีพระทัยอ่อน แต่ทรงมีพระราชดำริว่า หากอยู่ในกลางคันต่อไป ความเป็นกษัตริย์ของเจ้าอนันตยศก็จะไม่ปรากฏแก่คนทั้งหลาย จึงเสด็จไปประทับที่อ่าลัมพางค์นคร

3 ปีต่อมา เจ้าอนันตยศก็กราบทูลอ้อนวอนให้พระนางจามเทวีอยู่ต่อไปอีก ทว่าครั้งนี้พระนางไม่ตามพระทัยโอรส ประจวบกับเป็นเวลาทีพระนางประจวร ต้องการเสด็จกลับหริภุญไชย พระโอรสจึงต้องจำยอม

บั้นปลายรัชสมัย พระนางจามเทวีได้ทรงสละเพศมรชาวาส ฉลองพระองค์ขาวเสด็จไปประทับที่วัดจามเทวี เป็นระยะเวลาที่พระองค์ทรงเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับการสวรรคตนั้น ดำเนินพื้นเมืองว่าพระองค์สวรรคตในขณะที่ทรงบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนตำนานมุลศาสนาและจามเทวีวงศ์ว่าพระนางประจวร พระโรคาพาธกำเริบแรงกล้าจนถึงสวรรคต

เจ้ามหันตยศโปรดฯ ให้จัดพิธีบูชาสักการะพระศพเป็นเวลา 7 วัน แล้วก่อพระเมรุมาศสำหรับถวายพระเพลิง จัดให้มีดุริยดนตรีฟ้อนรำประโคมเป็นเวลา 7 วัน จากนั้นดับพระเพลิงด้วยน้ำหอม แล้วตั้งกระบวนเชิญอัฐิธาตุบรรจุในเจดีย์ที่เบื่องบนมีพระพุทธรูปหุ้มด้วยแผ่นทองคำ จึงให้นามว่า สุวรรณังโกฏเจดีย์ นอกจากพระอัฐิแล้ว ในตำนานมุลศาสนาว่าได้บรรจุเครื่องประดับของพระนาง เช่น ช้องและหวีรอง พร้อมทั้งบรรจุขาทั้งสองของช่างผู้ก่่างเจียวไว้ด้วย

2.2.3 ประวัติการสร้างเมืองสำคัญของอาณาจักรหริภุญไชย

ตำนานมุลศานากกล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญไชยว่า พระฤาษีवासเทพ และพระฤาษีสุกทันต ร่วมกันสร้างขึ้น โดยเริ่มจากพระवासเทพฤาษีปรารถนาในมนโสนันึกว่า สถานที่ซึ่งแผ่นศิลาที่พระพุทธรเจ้าเคยเสด็จมาโปรดพวกเมงคบุตรในสมัยพุทธกาล ทรงวางบาตรไว้ที่นี่ เป็นที่สักการะของบรรดาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และพระองค์ทรงตรัสพยากรณ์ไว้ว่า ณ สถานที่แห่งนี้ จักเป็นสถานที่ตั้งแห่งเมืองใหญ่มีนามว่า หริภุญไชย เมื่อพระพุทธรเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสารีริกธาตุส่วนหนึ่งของพระองค์จะปรากฏมาประดิษฐานในที่นี้ โดยที่สำนึกตนเองว่าเป็นศิษย์ของพระตถาคต ดังนั้น พระवासเทพฤาษีจึงมีหนังสือเรียนเชิญพระฤาษีสุกทันต ณ เมืองละโว้มาช่วยสร้างเมืองหริภุญไชย ในพุทธศตวรรษที่ 12

ส่วนในชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า วัสเทพฤาษีเป็นผู้สร้าง เมื่อสร้างแล้ว จึงมีหนังสือไปปรึกษาสุกทันตฤาษีว่าจะให้ใครครองเมืองหริภุญไชยดี

แท้จริงแล้ว ก่อนที่พระฤาษีวัสเทพจะสร้างเมืองหริภุญไชยนั้น ท่านได้สร้างเมืองขึ้นอีก 4 เมือง ได้แก่ เมืองมิกสังฆนคร (มิกสังครนคร) เมืองบูรินคร อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองมิก

สังฆนคร เมืองอวิทุเร และเมืองรัมมนคร อยู่ทิศใต้แห่งสถานที่ซึ่งบังเกิดพระธาตุของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ภายหลังเมืองทั้ง 4 ถูกน้ำท่วมร้างไป ด้วยเหตุที่พระกษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในราชธรรม

ก่อนจะสร้างเมืองหริภุญไชยนั้น พระवासเทพฤๅษีกับพระสุกทันตฤๅษีมากราบไหว้บูชา ศิลาสถานที่ตั้งบาตรของพระพุทธเจ้า บูชาแทนหินนั้นด้วยดอกไม้ ถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ พระवासเทพฤๅษีได้เล่าเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ทุกประการ และให้สุกทันตฤๅษีช่วยพิจารณาว่า สถานที่นี้สมควรสร้างเมืองหรือไม่ พระสุกทันตฤๅษีจึงขุดดินด้วยไม้เท้าขึ้นมาพิจารณา 3 ก้อน ก้อนแรกเห็นแก้ว 7 ประการ ก้อนที่ 2 เห็นถ่านเขียว ก้อนที่ 3 เห็นข้าวสารและข้าวเปลือก นิमित 3 อย่างดังกล่าวนี้ พระฤๅษีสुकทันต์ ทำนายว่า เมื่อสร้างเมืองแล้วพระกษัตริย์ที่จะครองเมืองนี้มี 3 ประเภท คือ

1. พระกษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม จะทำให้บ้านเมือง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ข้าวปลากระยาหารอุดมสมบูรณ์ พระพุทธศาสนารุ่งเรือง ประชาชนอยู่กันอย่างเนืองแน่น และเป็นสุขสำราญทั่วหน้า

2. พระกษัตริย์ไร้ทศพิธราชธรรมขึ้นครองราชย์ จะทำให้บ้านเมืองเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนเดือนร้อนทุกหย่อมหญ้า

3. พระกษัตริย์ทรงธรรมบ้างมิทรงธรรมบ้าง ขึ้นเสวยราชย์ ประชาชนทุกข์ก็ไม่ดีขึ้น แม้พระพุทธศาสนาจะไม่เจริญรุ่งเรือง มีแต่กลับเสื่อมลงจนเป็นเมืองร้าง

ฤๅษีสองสหายปรึกษาเรื่องสัณฐานผังเมือง ตกลงกันให้มีรูปลักษณะคล้ายเปลือกหอยสังข์ใหญ่จากทะเล โดยให้นายควิยะไปขอเปลือกหอยสังข์จากท่านพระสังฆนาไลยฤๅษี หรืออนุสิสฤๅษี พระสังฆนาไลยฤๅษีจึงสั่งให้นกหัสดีลิงค์ไปงมเอามาจากทะเล

ได้รับเปลือกหอยสังข์แล้ว จึงวางหงายขึ้นบนแผ่นดินที่กำหนด แล้วขยายภาพเปลือกหอยให้กว้างออกไป วัดด้านยาวและด้านกว้างโดยรอบทั้งหมดเป็นเนื้อที่ 1550 วา จึงกำหนดขอบเขตคูคลองโดยรอบเมือง

ดร. สุธเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2525: 274) ให้ความเห็นเกี่ยวกับผังเมืองหริภุญไชยที่มีลักษณะคล้ายหอยสังข์ว่า คงจะถือเอาคติที่ว่าหอยสังข์ คือ สัญลักษณ์แห่งชัยชนะของพระนารายณ์ที่เป็นอวตารของพระวิษณุ เป็นผู้บงการให้บริวารจับพญานาคพันรอบเขาพระสุเมรุ ดังนั้นหอยสังข์จึงเกี่ยวโยงโดยทางอ้อมทางความคิดระบบภูมิจักรวาล อันมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นต้นฉบับการวางผังเมืองที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้การใช้หอยสังข์เป็นตัวกำหนดผังเมืองแทนรูปที่มีความอิสระและยืดหยุ่นได้ ไม่จำเป็นต้องจำกัดตัวให้อยู่ในรูปเรขาคณิตที่ตายตัวดังเช่นปราสาทหิน หรือผังเมืองของเขมร การวางผังเมืองด้วยรูปหอยสังข์นี้คงจะเข้ากับนิสัยใจคอของคนไทยได้ดีที่สุด เพราะให้ความหมายทางด้านภูมิจักรวาลด้วยวิธีง่ายๆ และด้วยลักษณะผังเมืองที่ยืดหยุ่นได้

หอยสังข์สัญลักษณ์ของพระนารายณ์ พระนารายณ์นั้นเรียกในอีกชื่อว่าพระหริ จึงอาจเป็นที่มาของชื่อหริภุญไชยก็ได้ ส่วนคำว่าปัญจขะ หรือ “ภุญไชย” แปลว่า “หอยสังข์”

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจวรรณกรรมและงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับงานค้นคว้าแบบอิสระ เรื่อง วิวาทะ ผู้นำของพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรหริภุญไชย ผู้ศึกษาได้แบ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไว้เป็น 3 หมวดหมู่ ได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทภาวะผู้นำ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางการเมืองและการใช้อำนาจในการปกครอง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมพุทธศาสนา และตำนานพระนางจามเทวี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและภาวะผู้นำ มีดังนี้

พรรณี กัมมสุทธิ (2544) ศึกษาเรื่อง บทบาทความเป็นผู้นำของพระรามในรามเกียรติ์ พบว่า การเกิดภาวะความเป็นผู้นำของพระรามนั้น มีลักษณะของผู้นำที่ยิ่งใหญ่ ตามทฤษฎีมหาบุรุษ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษเหนือกว่าคนทั่วไป และเป็นผู้มีบุญญาธิการ เช่น การเป็นพระนารายณ์อวตาร มีพระวรกายสีเขียว และเป็นผู้มีรูปงาม สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะของบุคลิกภาพทางด้านร่างกาย ส่วนบุคลิกภาพทางด้านจิตใจพระรามเป็นผู้ที่มีเขวี้ยงปัญญา และเขวี้ยงอารมณ์ที่ดี มีความเมตตา กรุณา มีความสามารถในการใช้ภาษาและเป็นผู้รักษาความสัตย์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้นำ

ในการสร้างภาวะความเป็นผู้นำของพระรามนั้น ได้ใช้อำนาจ 2 ประเภท คือ อำนาจตามธรรมชาติประเพณีและอำนาจบารมี ในภาวะความเป็นผู้นำของพระรามนี้ ทำให้เกิดบทบาทที่มีความเกี่ยวข้องกับสิทธิและหน้าที่อย่างหนึ่ง เมื่อพระรามอยู่ในอีกสถานภาพหนึ่ง สิทธิและหน้าที่ก็จะเปลี่ยนแปลงไป สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ทำให้สังคมคาดหวังว่าพระรามจะปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมตามสถานภาพของพระองค์ บทบาทความเป็นผู้นำของพระราม แบ่งออกได้เป็น 3 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการบริหาร และด้านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

เทียมจันทร์ อ้าแหวน (2521) ศึกษาเรื่อง บทบาททางการเมืองและการปกครองของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่างปี พ.ศ.2481-2487 ผลการวิจัยพบว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะและคุณลักษณะเหมาะสมต่อการเป็นผู้นำในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเข้มแข็งมีระเบียบวินัย ใช้อำนาจเผด็จการในการบริหารและการปกครองประเทศ มีวิธีการสร้างและรักษาอำนาจ โดยอาศัยกำลังทหารและกำลังตำรวจ ใช้ลัทธิชาตินิยมเป็นเครื่องมือในการเร้าใจประชาชนให้เชื่อถือและปฏิบัติตามผู้นำ มีความปรารถนาที่จะยกระดับฐานะของประเทศไทยให้เจริญรุ่งเรืองทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

ธรรมนุญ แจ่มใส (2541) ศึกษาเรื่อง บทบาทผู้นำทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม : ศึกษากรณีการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ.2491 – 2500 โดยได้อธิบายและวิเคราะห์บทบาทภาวะผู้นำทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งใช้หลักทฤษฎีภาวะผู้นำเป็นกรอบในการวิเคราะห์ พบว่าท่านมีภาวะความเป็นผู้นำสูงและได้ใช้ภาวะความเป็นผู้นำซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะอันสำคัญ คือ ความรู้ ความสามารถ ชั้นเชิงทางการเมือง ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ วิสัยทัศน์ ความเด็ดขาด อดทน ความเป็นผู้มีวิาทศิลป์ดี ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีจิตใจกว้างขวาง บุคลิกภาพและบารมีที่โดดเด่น เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการดำเนินบทบาททางการเมือง ท่านสามารถรักษาอำนาจได้อย่างยาวนานเกือบ 10 ปี (พ.ศ.2491 – 2500) ด้วยวิธีการที่สำคัญดังนี้

1. ใช้ภาวะความเป็นผู้นำทางการเมืองแสวงหาความสนับสนุนจากสมาชิกรัฐสภา จนทำให้สามารถคุมเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร
2. ใช้ภาวะความเป็นผู้นำทางการเมืองสร้างความนิยมจากประชาชน เพื่อเป็นฐานอำนาจใหม่ทางการเมืองด้วยการสร้างผู้นำรูปแบบพ็อซุน ซึ่งเป็นเสมือนบิดาที่ห่วงใยบุตร คือประชาชน
3. ใช้ภาวะความเป็นผู้นำทางการเมืองสร้างความเชื่อถือ และได้รับการสนับสนุนจากประเทศมหาอำนาจ โดยใช้นโยบายประชานิยมต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง

บัญชา บุญสนอง (2542) ศึกษาเรื่อง บทบาทผู้นำทางการเมืองของ พลตรี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช : ศึกษากรณีการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างปี พ.ศ.2518-2519 โดยใช้ทฤษฎีความเป็นผู้นำ (leadership theory) เป็นหลักในการวิเคราะห์ พบว่า ตลอดช่วงระยะเวลาการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านได้แสดงภาวะความเป็นผู้นำ ที่ได้รับมาจากทั้งกรรมพันธุ์ และสภาพแวดล้อมทั้งในสังคมครอบครัว และหน้าที่การงาน ตลอดจนการศึกษาในทุกระดับ และสามารถนำภาวะความเป็นผู้นำเสริมสร้างบทบาทผู้นำทางการเมืองให้โดดเด่น เป็นที่ประจักษ์อย่างน้อยที่สุด 3 ประการ ดังนี้

1. การใช้ภาวะผู้นำในการบริหารคณะรัฐบาล
2. การใช้ภาวะผู้นำ แก้ไขปัญหาภายในประเทศที่เกิดขึ้นจากการตื่นตัวทางการเมือง
3. การใช้ภาวะผู้นำในการแก้ไขปัญหา และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

สุวิน สุขสมกิจ (2524) ศึกษาเรื่อง พุทธปรัชญากับการเสริมสร้างภาวะผู้นำ โดยได้ข้อสรุปประการหนึ่งว่า หลักพุทธศาสนามีส่วนในการสร้างเสริมภาวะผู้นำ เพราะหลักพุทธปรัชญา มีหลักธรรมสำหรับการปกครองตนเองและผู้อื่น มีหลักในการสร้างสัมพันธภาพอันดี มีหลักในการสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ และความดีงามให้แก่สังคม

ผู้นำที่ปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ยังก่อให้เกิดอำนาจทำให้ผู้อื่นศรัทธาและเชื่อถือด้วยความจริงใจ จึงมีลักษณะคล้ายกับผู้นำแบบบารมี ตามแบบผู้นำของ Weber ซึ่งผู้นำแบบนี้จะใช้อำนาจในการครองใจผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นศรัทธา เชื่อฟังและสามารถชักจูงโน้มน้าวผู้อื่นให้คล้อยตาม โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ หรือด้วยการให้คุณให้โทษให้รางวัลตามธรรมเนียมอื่นใด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางการเมืองและการใช้อำนาจในการปกครอง ได้แก่

สมศักดิ์ เนียมเล็ก (2544) ศึกษาเรื่อง วิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ พบว่า ความคิดทางการเมืองของพระพุทธทาสภิกขุ มีพื้นฐานมาจากความคิดทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท ความคิดทางการเมืองของท่าน มีความเป็นพลวัตตามสภาพการณ์ทางสังคมและการเมืองที่เป็นอยู่ในขณะที่ท่านเสนอความคิด คุณค่าของความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ อาจพิจารณาได้ในสองส่วนด้วยกันคือ ในฐานะหลักการหรือคุณค่าทางด้านจิตใจ และในด้านของระบบการปกครอง

ในฐานะหลักการหรือคุณค่าทางด้านจิตใจ ท่านพุทธทาสเสนอว่าระบบการเมืองใดก็ตาม ถ้าหากประกอบด้วยธรรมแล้ว ถือว่าเป็นระบบการเมืองที่ถูกต้อง ท่านได้เสนอระบบการเมืองแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” เป็นระบบการเมืองในอุดมคติของท่าน

ในด้านของระบบการปกครอง การที่ท่านพุทธทาสเห็นว่า การปกครองที่ผู้ปกครองใช้วิธีการปกครองแบบเผด็จการ โดยมีธรรมกำกับ เป็นการปกครองที่ดีที่สุด

กมล สมวิเชียร (2514) ศึกษาพบว่าวัฒนธรรมของคนไทยมีลักษณะอำนาจนิยมปนกับอิสระนิยม ทั้งนี้ลักษณะอิสระนิยมเป็นผลมาจากการขัดเกลาในครอบครัว แต่เมื่อบุคคลเติบโตขึ้น จึงได้รับอิทธิพลจากสังคมโดยส่วนรวม ดังนั้นวัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทย จึงมีลักษณะเป็นลูกตุ้มแกว่งที่ขัดแย้งกันเอง ระหว่างอิสระนิยมที่ปรารถนาจะมีวิถีชีวิตซึ่งไม่มีสิ่งยั้งจังกัด กับอำนาจนิยมที่มีความจำเป็นต้องอยู่ใต้อำนาจของบุคคลที่เหนือกว่า โดยลักษณะอำนาจนิยม ได้ก่อให้เกิดพฤติกรรม 2 ลักษณะ คือ

1. ผู้ใต้อำนาจยอมรับผู้มีอำนาจ
2. ผู้มีอำนาจชอบใช้อำนาจอย่างหนึ่ง

ณรงค์ศักดิ์ ธีระวงษ์ (2529) ศึกษาความคิดเกี่ยวกับอำนาจ พบว่า

1. อำนาจเป็นความสามารถที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ซึ่งสามารถกระทำให้ผู้มีคุณสมบัติ นั้น กระทำในสิ่งที่ตนต้องการได้
2. ระบบความเชื่อของสังคมเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติ ลักษณะ และปัจจัยที่ก่อให้เกิดอำนาจในสังคม

3. คุณสมบัติของอำนาจไม่ได้มีความหมายในทางคุณค่า (ดีหรือเลว) แต่การใช้อำนาจทำให้เกิดผลเชิงคุณค่า (ดีหรือเลว)

วัชรพล ศรีปัทมา (2543) ศึกษาเรื่อง โครงสร้างทางการเมืองปกครองในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ.2310-2325 โดยอธิบายและวิเคราะห์โครงสร้างทางการเมืองปกครองในสมัยกรุงธนบุรีว่า แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ การปกครองส่วนกลาง ซึ่งหมายรวมถึงทหารด้วย และการปกครองส่วนภูมิภาค

การปกครองส่วนกลางนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุดเป็นทั้งประมุข และ นายกรัฐมนตรีในขณะเดียวกัน หมายความว่าพระองค์ทรงเข้าไปควบคุมการปกครองอย่างใกล้ชิด โดยผ่านทางสมุหกลาโหมซึ่งควบคุมฝ่ายทหาร โดยเฉพาะกรมทหารทั้ง 4 ฝ่าย และผ่านทาง สมุหนายกสำหรับงานด้านพลเรือน ซึ่งควบคุมจตุสดมภ์อีกที นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงปกครอง โดยผ่านหน่วยงานอีก 5 หน่วยงานใหญ่ คือ วังหน้า ลูกขุน ณ ศาลหลวง ลูกขุน ณ ศาลา มন্ত্রীทั้ง 6 และ กรมอริสรา

ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งหัวเมืองนอกเขตราชธานีออกเป็น 3 ชั้น คือ เมืองเอก เมืองโท และเมืองตรี ส่วนเมืองขึ้นของเขตราชธานี เรียกว่า หัวเมืองจัตวา สำหรับบทบาทของ สมเด็จพระเจ้าตากสินที่สำคัญ คือ การกู้เอกราชกลับคืนจากพม่าได้ด้วยระยะเวลาเพียง 7 เดือนหลัง เสียกรุง เมื่อทรงกู้เอกราชได้แล้ว พระองค์ทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี พระองค์ประสบความสำเร็จในการเปิดตลาดการค้ากับจีน ทำให้สามารถนำสินค้าออกจากพระราชอาณาจักรไปค้าขายในตลาดจีนได้ ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ตกต่ำได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้พระองค์ยังทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างบารมีของพระองค์ในอีกบทบาทหนึ่งที่ทรงเป็นธรรม กษัตริย์

บุศรา หุสง่า (2543) ศึกษาเรื่อง การปฏิรูปการปกครองกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) พบว่า สาเหตุของการปฏิรูปการปกครอง มี 2 ประการ คือ

1. เหตุผลทางการเมืองภายใน คือ พระมหากษัตริย์ไม่ทรงมีพระราชอำนาจอย่างแท้จริง ที่จะควบคุมบรรดาเจ้าเมืองลูกหลวงได้

2. เหตุผลทางการเมืองภายนอก คือ การทำสงครามขยายอำนาจทางการเมือง ซึ่งทำให้กรุงศรีอยุธยามีอำนาจทางการเมืองเหนือบรรดาอาณาจักรอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน

ทั้งนี้แนวความคิดที่ใช้ในการปฏิรูปการปกครอง การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยแบ่งเป็นการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ผลของการปฏิรูปทำให้พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอย่างแท้จริง ก่อให้เกิดเสถียรภาพทางการเมือง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมพุทธศาสนาและตำนานพระนางจามเทวี ได้แก่

ประเสริฐ ฒ นคร (2540) บทนำเสนอตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง พบว่าตามหลักฐานที่ปรากฏในตำนาน พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ล้านนา 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกประมาณ พ.ศ. 1204 สมัยพระนางจามเทวี ครั้งที่ 2 พ.ศ. 1912 พระมหาสุมนเถรนำนิกายรามัญวงศ์ หรือลังกาวงศ์เก่า เข้ามา เรียกว่าฝ่ายสวนดอก ครั้งที่ 3 พระมหาธรรมคัมภีร์นำนิกายลังกาวงศ์ใหม่จากลังกามาเมื่อ พ.ศ. 1973 เรียกว่าฝ่ายป่าแดง

พุทธศาสนาแพร่เข้าสู่เชียงตุงครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 1882 โดยชาวเชียงตุงเรียกว่า (हन) ฝ่ายยวงคอง ครั้งที่สองพระมหาสวามีเจ้าสุชาโต ไปเผยแพรศาสนาที่เชียงตุง พ.ศ. 1917 ครั้งที่สามพระมหาธรรมกำเพียร (บางฉบับว่าญาณคัมภีร์) นำศาสนานิกายรามัญวงศ์ใหม่หรือฝ่ายป่าแดงไปเผยแพร

มณี พยอมยงค์ (2540) ศึกษาเรื่องวรรณกรรมพระไตรปิฎกและอรรถกถา พบว่า อาณาจักรล้านนามียุคทองของวรรณกรรมพระไตรปิฎกที่สำคัญคือ ช่วงแรกอยู่ในรัชสมัยของพระญาติโลกราช ซึ่งมีพระสงฆ์ที่เฉลียวฉลาด และรู้หลักในพระไตรปิฎกจำนวนหลายรูป จนสามารถทำสังคายนครั้งที่ 8 ที่เรียกว่า อัฐมสังคายน ขึ้นที่วัดโพธารามมหาวิหาร หรือวัดเจ็ดยอด ใน พ.ศ. 2020 โดยฝ่ายสงฆ์มีพระธรรมทัณเถระ วัดป่าตาลน้อยเป็นประธาน และมีพระญาศรีสุทธรรมดิโลกราช เป็นองค์อัครศาสนูปถาก

ต่อมาในสมัยพระเมืองแก้ว ทรงส่งเสริมและสนับสนุนในด้านศิลปวัฒนธรรมเป็นอันมาก โดยเฉพาะในด้านวรรณกรรมพุทธศาสนา นั้น มีการส่งพระภิกษุไปศึกษา ณ ลังกาทวีป ทำให้มีพระสงฆ์หลายรูปมีความรู้ เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และสามารถรจนาคัมภีร์ที่สำคัญหลายเล่ม อาทิ พระสิริมังคลาจารย์ ได้รับรจนาคัมภีร์มังคลัตถปิณี จักกวาพิปิณี ฎีกาสังขยาปกาสะและเวสสันดรทีปิณี พระรัตนปัญญา แต่งประวัติและตำนานพระพุทธศาสนาคือคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

สมัยพระญาติโลกราช หลังจากสังคายนแล้ว มีการส่งพระไตรปิฎกไปยังเมืองต่างๆ คือ พม่า ล้านช้าง กัมพูชา และสิบสองปันนา รวมทั้งอยุธยา ซึ่งในเวลาต่อมาพระไตรปิฎกเหล่านี้ ได้กลายเป็นข้อมูลสำคัญที่พระเถระชาวไทยใช้เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบชำระ จนกระทั่งมีพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐและฉบับมหาจุฬาเกิดขึ้น

อันส์ เพนซ์ (2540) ศึกษาเรื่องวรรณกรรมประวัติพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น พบว่าวรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้านนาแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ ประวัติศาสตร์สากล และประวัติศาสตร์ศาสนา

การเขียนตำนานของล้านนา มักกล่าวถึงเหตุการณ์สองสามเหตุการณ์เรียงตามลำดับ คล้ายกับแนวการเขียนนวนิยาย ในขณะที่การเขียนประวัติศาสตร์สากลทั่วไป ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงเพียงเหตุการณ์เดียวหรือเรื่องเดียว

การจัดประเภทวรรณกรรมล้านนาแบ่งได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. ตำนานหรือพงศาวดาร เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์
2. ตำนานพระพุทธรูป เช่น สิหิงคินิทาน รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก่นจันทน์
3. ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตำนานพระธาตุหริภุญไชย ตำนานดอยตุง
4. จารึกต่างๆ เช่น จารึกวัดพระเจ้าเม็งราย จารึกวัดพระยาวรวง
5. ตำนานอื่นๆ เช่น ประวัตินุคคลสำคัญ ดังที่พระโพธิรังสี แต่งประวัติพระนางจามเทวี

โดยการแปลมาจากภาษาไทย เป็นต้น

ศรี แนวณรงค์ (2540) ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่ พบว่า เรื่องจามเทวีวงศ์ ซึ่งมีต้นฉบับเป็นคัมภีร์โบราณของวัดสูงเม่น ตำบลสูงเม่น จังหวัดแพร่ จารไว้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เข้าใจลักษณะอักษรธรรมล้านนาที่จารเป็นภาษาบาลี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอักษรบางตัวใช้แทนกันได้ เช่นกรณีของอักษร ถ แทนอักษร ฐ เป็นต้น และเป็นผลสะท้อนให้ความกระจ่างแจ้ง ความเป็นมาของเมืองหริภุญไชย ตลอดจนถึงชีวิตความเป็นอยู่ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนาและคติความเชื่อชาวล้านนาไทยสมัยนั้น

ยุพิน เข็มมุกด์ (2542) ศึกษาเรื่องสถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พบว่า นับตั้งแต่สมัยพญาติโลกราชถึงพระเมืองแก้ว สถาบันมีบทบาทและอิทธิพลในการสร้างคนให้เกิดภูมิปัญญามากขึ้น แม้ว่าสังคมจะประกอบด้วยคนหลายชนชั้น แต่พระสงฆ์ในยุคนี้เห็นถึงความมีปัญญาของมนุษย์ จึงมุ่งสอนคนให้เกิดปัญญาด้วยสาระทางพุทธธรรม

อุดมการณ์ของรัฐในพุทธศาสนาจึงมีสาระสำคัญว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนพระโพธิสัตว์ ปฏิบัติพระราชภารกิจในฐานะธรรมิกราชาธิราช มีการอุทิศถวาย หรือกลบนาทั้งที่ดินและผลประโยชน์รวมถึงผู้คนให้กับวัด ส่งผลให้ชุมชนวัดหรือศาสนจักรขยายตัวขึ้นมาก คนของศาสนจักรจึงมีฐานะเป็นอภิสิทธิชน หลุดจากอำนาจรัฐ เพราะได้รับการยกเว้นภาระหน้าที่ที่มีต่อฝ่ายอาณาจักร

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งภายในพระราชวงศ์ และการรุกรานจากอำนาจภายนอกเป็นอุปสรรคต่อการมีเสถียรภาพทางการเมืองอยู่ไม่น้อย ปัจจัยแรกมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับพุทธจักร ซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจด้วย ดูเหมือนว่าการที่กษัตริย์ล้านนาสมัยต่อมาขาดบุญญาบารมี ทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งภายในประเทศต่อต้านศัตรูภายนอกได้ การเสียดุลระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากการเพิ่มอิทธิพลของฝ่ายหลัง ทั้งในด้านจำนวนคนและลากสมบัติ ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ผู้นำรัฐที่มีบุญญาบารมีทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร เช่น บุเรงนอง กษัตริย์พม่าเลย โอกาสเข้ามาครอบครองล้านนาได้

2.4 กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา

2.4.1 ศึกษาเปรียบเทียบตำนานพระนางจามเทวีทั้งฝ่ายตำนานฝ่ายวัดกับฝ่ายตำนานพื้นบ้าน

- ความโดดเด่นของตำนานฝ่ายวัด
- ความโดดเด่นของตำนานฝ่ายพื้นบ้าน
- ความเหมือนความต่างของตำนานทั้งสองฝ่าย

2.4.2 ลักษณะความเป็นผู้นำของพระนางจามเทวี ในด้าน

- มูลเหตุของการเกิดลักษณะผู้นำ
- ประเภทของผู้นำ
- ลักษณะของความเป็นผู้นำ

2.4.3 ศึกษาการใช้ภาวะผู้นำของพระนางจามเทวีในด้านต่างๆ ดังนี้

- ด้านการปกครอง
- ด้านการสงคราม
- ด้านการศาสนา

2.4.4 ศึกษาการอธิบายตำนานพระนางจามเทวีของนักวิชาการปัจจุบัน

- การอธิบายตำนานในบริบทบทบาทภาวะผู้นำของพระนางจามเทวีด้านต่างๆ ของ กิตติ วัฒนะมัทธม นักเขียนอิสระ มีพื้นฐานจบการศึกษาจากคณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

- การอธิบายตำนานในบริบทบทบาทภาวะผู้นำของพระนางจามเทวีด้านต่างๆ ของ ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์ นักวิชาการ นักเขียนอิสระ อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย สังกัดกรมศิลปากร